

MEȘTEȘUGUL OLĂRITULUI ÎN BANAT, TRECUT ȘI PREZENT.

Studiu de caz: Centrul de olari din Jupânești (județul Timiș)

CZU: 738

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.25.1-76.20>Doctor în istorie **Maria HADIJI**E-mail: maria.hadiji@muzeulsatuluibănățean.roORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3254-4770>

Muzeul Satului Bănățean Timișoara, România

THE CRAFT OF POTTERY IN BANAT, PAST AND PRESENT. Case study: the pottery center in Jupânești (Timiș County)

Summary. The continuity of pottery workshops in Banat is closely linked to the development of metallurgy and mining, especially under Austrian rule, but the craft of pottery has been present in the region for millennia. There were numerous production centers in the area: Biniș, Sasca Română, Potoc, Socolari, Slatina-Nera, Ilidia, Moldova Veche, Lăpușnicul Mare, Carașova-Caraș, Birchiș, and Jupânești-Timiș. Following research conducted in the 1980s, additional centers were identified in Baloșești, Cenad, Dalboșeț, Făget, Lipova, Mocerîș, Răchita, Saravale, Șag, Șopotu-Nou, Șopotu-Vechi, and Temerești, within the counties of Caraș, Timiș, and the surrounding area of Arad. Today, only one active center remains: Jupânești (Timiș County). Banat pottery is considered of Roman origin, more specifically, red pottery fired in the presence of oxygen. Among these, Jupânești pottery is characterized by specific features and distinct qualities: the fine paste with a reddish hue, the elegance of the shapes, and the distinctiveness of the geometric decoration, which is only done in red. The pottery center in Jupânești, the last active workshop in Banat, demonstrates the age and continuity of this craft in this region of our country. This continuity, though adapted to new coordinates, carries on the tradition of Banat pottery through its last potter. The challenge of preserving the authenticity of this craft in an ever-changing world remains an important topic of debate.

Keywords: pottery, decoration, production centre, Jupânești.

Rezumat. Continuitatea atelierelor de olărit din Banat este strâns legată de dezvoltarea metalurgiei și mineritului, în special sub guvernare austriacă, dar meșteșugul olăritului este prezent în zonă de milenii. În zonă au existat numeroase centre de producție: Biniș, Sasca Română, Potoc, Socolari, Slatina-Nera, Ilidia, Moldova Veche, Lăpușnicul Mare, Carașova-Caraș, Birchiș și Jupânești-Timiș. În urma cercetărilor din anii 1980, au mai fost identificate centrele de la: Baloșești, Cenad, Dalboșeț, Făget, Lipova, Mocerîș, Răchita, Saravale, Șag, Șopotu-Nou, Șopotu-Vechi și Temerești de pe raza județelor Caraș, Timiș și zona limitrofă a Aradului. Azi, a mai rămas un singur centru activ: Jupânești (județul Timiș). Ceramica de Banat este considerată de factură romană, mai exact, ceramică roșie arsă în prezența oxigenului, iar în cadrul ei, ceramica de Jupânești se caracterizează prin trăsături specifice și certe calități: finețea pastei de nuanță roșiatică, eleganța formelor și distincția decorului geometric înscris numai cu roșu. Centrul de olari de la Jupânești, ultima vatră rămasă activă în Banat, demonstrează vechimea și continuitatea meșteșugului respectiv în această regiune a țării noastre, continuitate care, deși înscrisă pe alte coordonate, duce mai departe tradiția ceramicii bănățene, prin ultimul său meșter olar. Provocarea protejării autenticității acestui meșteșug, într-o lume în continuă schimbare, rămâne un subiect de dezbatere important.

Cuvinte-cheie: ceramică, decor, centru de producție, Jupânești.

MEȘTEȘUGUL OLĂRITULUI ÎN BANAT, TRECUT ȘI PREZENT

Ceramica populară românească continuă tradiția dacică prin ceramica neagră din Moldova și din estul Transilvaniei, tradiția romană prin ceramica roșie din Oltenia, vestul Munteniei și Banat, iar tradiția bizantină prin ceramica zgrăfitată, adică cu angobă gravată [1, p. 37].

Pe cuprinsul Banatului, vechimea olăritului se pierde în negura vremii, în documente meșteșugul fiind pomenit relativ târziu. Producția ceramicii ocupă și astăzi un loc important în peisajul meșteșugurilor tradiționale, chiar dacă scopurile și conținuturile ei s-au schimbat de-a lungul timpului în raport cu alte criterii: de obiect decorativ, obiect pentru comerțul turistic, comandă socială în cadrul manifestărilor etnografice coordonate de instituții specializate, din

care cauză asistăm și la multe nereușite sau inovații nefericite. Acestea alterează fondul străbun al meșteșugului, iar problema acută care se ridică rezidă în raportul dintre arta decorativă și tradițională [2, pp. 539-566].

Existența atelierelor de olărie în Banat este legată de dezvoltarea metalurgiei și a zonelor miniere, mai ales în perioada dominației austriece [3, p. 5], când acest meșteșug a luat o adevărată amploare, fiind înființate centre de olari la Biniș, Sasca Română, Potoc, Socolari, Slatina-Nera, Ilidia, Moldova Veche, Lăpușnicul Mare, Carașova-Caraș, Birchiș și Jupânești-Timiș [4, p. 245]. La toate aceste centre menționate în literatura de specialitate mai veche, în urma cercetărilor de teren întreprinse cu asiduitate de către cercetătoarea Violeta Blaj în anii 1980, putem adăuga localitățile Baloșești, Cenad, Dalboșet, Făget, Lipova, Moceris, Răchita, Saravale, Șag, Șopotu-Nou, Șopotu-Vechi și Temerești de pe raza județelor Caraș, Timiș și zona limitrofă a Aradului [5, p. 7], în care s-a înregistrat de-a lungul timpului o activitate meșteșugărească cu profil ceramic.

Ceramica roșie nesmălțuită, decorată prin alte tehnici decât lustruirea, s-a răspândit pe întreg teritoriul țării noastre. Deși ceramica de Banat este o ceramică roșie, considerată de factură romană, meșteșugul olăritului este unul ancestral, cu o prezență milenară în această zonă. Fiind o ceramică de uz, formele adecvate întrebuirii au fost conservate de-a lungul vremii. Uneori, datorită formelor armonioase și decorului plăcut, era folosită și în scop decorativ. În această categorie de ceramică se înscriu: centrele de la Biniș, Birchiș, Lugoj, Jupânești, Caransebeș, ale căror produse se disting printr-o unitate desăvârșită, reținând atenția atât prin forma vaselor, cât și prin decorul lor [2, pp. 539-566].

Așa cum s-a amintit deja, Violeta Blaj este cea care s-a aplecat cu dăruire și acribie asupra cercetării tuturor centrelor de olari semnalate la un moment dat pe întregul teritoriu al Banatului, acoperind raza județelor Caraș, Timiș, precum și zonele limitrofe ale județului Arad (vezi centrul de la Lipova), străduindu-se să descrie amănunțit centrele mai bine reprezentate, în care la vremea respectivă activa un număr relativ mare de olari, reușind astfel să surprindă curbele de evoluție ale meșteșugului (aparitie, perioada de apogeu și stingerea acestuia) și, totodată, să colecteze informații prin intermediul interviului și al chestionarelor, despre centrele care nu mai erau active, oferindu-ne date relevante și prețioase despre ultimii olari care activau în aceste localități (așa sunt centrele de la Saravale, Șag, Șopotu-Nou, Șopotu-Vechi, unde nu se mai înregistrează activitate meșteșugărească deja din anii '30-'40). A reușit astfel să alcătuiască un adevărat repertoriu al meș-

terilor și al centrelor rurale din regiunea Banatului, care constituie un instrument deosebit de important în demersul pe care ni l-am propus, acela de a cerceta pe mai departe evoluția sau involuția meșteșugului în cauză, raportat la aceeași arie geografică și având ca axă temporală ultimii 40 de ani și, evident, prezentul trăit.

Așadar, premisa de la care s-a plecat în cercetarea propusă a fost aceea că dacă până mai ieri funcționau două centre renumite: **Biniș**, reprezentativ pentru județul Caraș-Severin (centru în care, de altfel, am efectuat o cercetare etnografică de teren în anul 2007, unde constatam existența și activitatea unui singur olar, Ionică Stepan), și **Jupânești**, reprezentativ pentru județul Timiș (Figurile 1-8), astăzi rămânând activ doar cel din urmă, prin activitatea ultimului olar din zonă, care mai execută ceramică de Jupânești. Acest ultim centru este și subiectul cercetării de față.

METODOLOGIA CERCETĂRII

Întrucât tematica cercetării presupune un studiu de tip longitudinal care implică capacitatea de a urmări schimbarea și dezvoltarea meșteșugului de-a lungul timpului, având posibilitatea de a utiliza o valoare de control a variabilelor studiate, metodele de cercetare considerate utile în realizarea acestui studiu etnografic de teren au fost unele combinate: cantitative – cu orientare de tip pozitivist-explicativ (ancheta, experimentul, interviul structurat) și calitative – cu orientare de tip fenomenologic comprehensiv, respectiv, observația participativă, interviul nestructurat sau intensiv și studiul de caz. Tehnicile de lucru au fost delimitate pe trei nivele: documentarea teoretică (nivelul teoretic al cercetării); gestionarea planului, resurselor documentare, elementelor materiale și umane, precum și gestionarea timpului. Astfel, sondajul, ancheta, studiul de caz și experimentul au fost modalitățile principale de punere în aplicare a cercetării propuse, folosind ca instrumente de lucru chestionarul, ghidul de interviu și ghidul de observație. Ancheta s-a realizat față în față cu subiectul la domiciliu, urmând să fie colectate date și informații complexe. S-a optat, de asemenea, pentru o investigație empirică, și anume un studiu de caz de tipologie cazuistică sau monografică, pentru a surprinde existența meșteșugului și a vieții meșterilor olari din Jupânești ca fenomen contemporan particular în contextul vieții lor reale, asigurând dezvoltarea unei cunoașteri detaliate și intensive, în acest scop fiind combinat: studiul de caz individual, studiul de caz al unui grup de indivizi și descrierea detaliată a unui număr mic de indivizi sau fenomene având trăsături comune.

STUDIU DE CAZ: CENTRUL DE CERAMICĂ DIN JUPÂNEȘTI (JUDEȚUL TIMIȘ)

I. Scurt istoric

Pe raza etnografică a Făgetului, meșteșugul olăritului a fost răspândit în cinci sate și orașe: două dintre ele cunoscute pentru tradiția lor străveche, respectiv Jupânești și Făget, și alte trei, Baloșești, Temerești și Răchita, descoperite abia în 1982, în urma cercetărilor efectuate în zonă. În prezent, satul Jupânești, situat pe Valea Vădanei (la 12,5 km de Făget) a rămas singurul centru activ din zona etnografică a Făgetului [6, p. 112].

Tradiția olăritului la Jupânești este veche, probabil tot atât de veche ca și așezarea, atestată documentar în 1514. De asemenea, numărul considerabil de olari activi până la mijlocul sec. al XX-lea, existența atelierelor în care se lucra uneori și la trei roți, aria largă de desfășurare a produselor, transmiterea meșteșugului din tată în fiu, fenomen ce nu putea avea loc decât în condițiile unei puternice tradiții, sunt alte dovezi ce pledează pentru vechimea și continuitatea olăritului la Jupânești [5, p. 38]. Această dezvoltare se datorează câtorva factori: prezența surselor de materii prime în localitate sau în apropiere, condiții nefavorabile pentru agricultura pe scară largă, prezența piețelor comerciale (din 1787 orașul Făget avea dreptul la opt târguri anuale), legături cu centrele de ceramică învecinate ducând la extinderea meșteșugului în alte zone sau la progrese în tehnică, ornamentare și diversitate de forme [6, p. 112].

După o perioadă de apogeu, înregistrată pe aproape întreg parcursul secolului al XX-lea, meșteșugul cunoaște un moment de decădere, începând cu anii 1980, în centrul de la Jupânești nemaiactivând constant decât 4 olari, dintre care 3 produceau vase doar în timpul liber, un singur meșter, Liviu Maconi, tră-

ind efectiv doar din olărit [5, p. 38]. După doar patru ani, respectiv în 1984, sunt prezenți olarii Ștefan Măstăcănean, Trandafir Velcu, Floarea Frățuțescu, Liviu Marconi, cu o anumită constanță în activitate, în plus mai sunt amintiți meșterii Petru Oprișoni și Simion Lădari, care lucrau doar ocazional [6, p. 112]. După aproximativ două decenii (respectiv anul 2007), rămân activi Trandafir Velcu și Ștefan Măstăcănean, însă doar ocazional [7, pp. 25-26], iar în anul 2011, cu ocazia ultimei cercetări de teren efectuate în zonă, se constata că mai trăia doar Trandafir Velcu, din păcate vârsta înaintată, îl împiedica să mai lucreze [8, p. 2]. Cu toate acestea, meșteșugul olăritului va dăinui la Jupânești încă o perioadă de timp prin meșterul Marin Barbos, nepot al olarului Liviu Marconi, care la vârsta de 42 de ani, sub egida Centrului Județean pentru Cultură și Artă Timiș, desfășura ateliere de olărit atât la Timișoara și Jupânești, cât și în anumite localități de pe raza județului Timiș. Astăzi este retras din activitate, deoarece a fost nevoit să plece la muncă în străinătate, neputându-se susține financiar doar din olărit.

În prezent, mai putem vorbi de un singur olar care lucrează ceramică de Jupânești, meșterul – Alin Cosmin Andraș, evident, motivat tot mai greu (din punct de vedere financiar) în perpetuarea meșteșugului, aflat pe cale iminentă de dispariție.

II. Caracteristicile ceramicii de Jupânești

În centrele de olărit, artizanii produceau ceramică nesmălțuită, întrucât tehnica glazurării, deși introdusă în zonă, nu a fost generalizată sau adoptată de toți olarii [6, p. 112]: vasele smălțuite deveneau foarte toxice din cauza oxizilor de fier și plumb veniți în contact cu focul, alimentele primeau o culoare suspectă, dăunând astfel sănătății [8, p. 2].

Figura 1. Vas ritual (ulcior, cantă de pomeni), nr. inv. 1464, datare generală: prima jum. a sec. al XX-lea, dim.: h – 23 cm; diam. gură – 7 cm; bază – 9 cm (sursa foto: arhiva documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara).

Figura 2. Vas ritual (ulcior, cantă de pomeni); nr. inv. 6488, datare generală: prima jum. a sec. al XX-lea; dim.: h – 22,5 cm; diam. gură – 7,5 cm; bază – 9 cm (sursa foto: arhiva documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara).

Figura 3. Vas ritual (pentru ars tămăia, tămâielnic), nr. inv. 3003, datare generală: ¼ prima jum. a sec. al XX-lea; dim.: h – 6,5 cm; diam. gură – 6,5 cm; bază – 7,5 cm (sursa foto: arhiva documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara).

În cadrul ceramicii bănățene, ceramica de Jupânești prezintă trăsături specifice și certe calități prin finețea pastei de nuanță roșietică bogată în oxizi de fier, distincția decorului geometric înscris numai cu roșu, eleganța formelor. În ceea ce privește cromatica vaselor smălțuite, olarii din Jupânești au ajuns la un rafinament nebănuțit: nuanțe calde de galben, brun și verde sau gri-bej, topite într-un decor neregulat, realizat prin stropire și scurgere, dovedesc măiestria și simțul artistic al creatorilor [5, p. 39].

III. Despre meșteșug. Materiale, etape de execuție și tehnici. Arderea

Extracția materiei prime

Altădată, lutul era extras din îndepărtatul sat Zolt, datorită calității sale și în absența unor locuri de extracție mai apropiate. Astăzi, este adus exclusiv de pe Dealul Bisericii, un loc descoperit în urmă cu 60 de ani și situat la aproximativ 1 km distanță în pădure [7, p. 26]. În trecut, extragerea lutului se făcea din groapă, de la aprox. 3 m adâncime, ajungându-se uneori până la 6 m. Se săpa o groapă mare *afundă* și apoi se transporta cu căruța (una-două căruțe la o extracție); toamna mai mult, pentru a lucra și iarna, vara doar

Figura 4. Blid/răvor (folosit la tăiatul porcilor, pentru spălat), nr. inv.: 6503, datare: generală ¼ a sec. al XX-lea, dim.: h – 23 cm; diam gură – 57 cm; diam bază – 30 cm (sursa foto: arhiva documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara).

pentru necesități imediate. Astăzi, oamenii folosesc un tractor pentru transportarea lutului [9, p. 56] și îl depozitează într-un loc special.

Cuptorul (dimensiuni: 1,10-1,20 m – diam.) este de formă tronconică, cu două guri de intrare și este realizat din cărămidă spoită cu lut, orificiul de introducere a oalelor este sus, nu există grătar, ci doar șanțuri pentru a pătrunde lemnele și focul. La o ardere intrau de obicei până la 250-300 de vase, în funcție de mărimea acestora. Dacă erau *oale de joimari (olcuțe)* de dimensiuni mici, intrau chiar și 1.000 de bucăți. Materia lemnoasă folosită era în general fagul foarte uscat, pentru o ardere rapidă și de bună calitate.

Etape de prelucrare:

- argila se înmoaie în vase mari (*lutoane*);
- într-un malaxor argila se prelucrează pentru a deveni *untoasă*;
- se amestecă cu nisip (aproximativ 30% din compoziția sa finală), pentru a fi manevrată mai ușor (nu se lipește de mâini) și a obține o rezistență mai mare împotriva fisurării, în procesul de ardere cuarțul din nisipul pietrificat fortificând vasul;
- se formează fâșii rulate uniform de 0,5 cm - 1 m lungime, blocurile mai mici se taie cu un cuțit de fier

Figurile 5-6. Cazan de răchie (pentru fiert țuica), nr. inv.: 6713, datare: generală ¼ a sec. al XX-lea; dim. răcitor: diam. gură – 6 cm; diam. bază – 19 cm; vasul răcitorului diam. gură – 40 cm; diam. bază – 24 cm (sursa foto: arhiva documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara).

Figura 7. Oală (pentru prepararea hranei la ospete) a fost confecționată în scop pur decorativ, nr. inv. 6741, datare: ¼ sec. al XX-lea, dim.: h – 64 cm; diam. gură – 30 cm; diam. bază – 27 cm (sursa foto: arhiva documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara).

Figura 8. Oală mare/oaală de ospete (pentru prepararea hranei la ospete), nr. inv.: 6498, datare: generală ¼ sec. al XX-lea, dim.: h – 65 cm; diam gură – 28 cm; diam. bază – 27 cm (sursa foto: arhiva documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara).

[7, p. 26] sau un cuțit mare (*cuțitoaie*) [9, p. 56], în funcție de nevoie;

- blocul de argilă (*bruș*) se frământă manual și apoi se pune în centrul roții (*cărică*);

- se execută vasul propriu-zis (cu picioarele se conferă o mișcare de rotație continuă, cu ambele mâini se aplică forma și se ridică pereții vasului până sus, apoi se aplică mânușa, *toarta* și decorul);

- vasul este separat de discul roții cu ajutorul unui fir subțire;

- vasele sunt așezate la uscat – nu în lumina directă a soarelui, pentru a preveni fisurarea sau deformarea. Uscarea durează 2-4 zile vara; iarna, se așează la o sursă de căldură interioară timp de aproximativ 6-7 ore;

- când cuptorul și vasele s-au răcit (după aproximativ două ore), vasele pot fi scoase și sunt gata de utilizare [7, p. 26].

În cazul vaselor glazurate, procesul este mai complicat și constă în două arderi succesive. Vasele finite sunt uscate și introduse în cuptor pentru o primă ardere la o temperatură care ajunge la 700 °C. Când sunt reci, se scot din cuptor, se glazurează și se pun din nou în cuptor pentru o a doua ardere la 900-1.000 °C, timp de 2 ore [9, p. 54].

IV. Ultimii olari

Trandafir VELCU

A învățat meșteșugul la vârsta de 13 ani de la tatăl său, care la rândul său învățase de la tatăl său, cunoștințele fiind transmise din generație în generație. În 1942 erau în sat circa 40 de olari activi. Din păcate, nu și-a putut transmite abilitățile niciunui descendent, deoarece niciunul dintre copiii sau nepoții săi nu și-a arătat interesul să fie instruit [7, p. 26].

Culorile folosite pentru decorare sunt în general brunul-roșcat (obținut din filoane de lut ce conțin o cantitate mare de oxid de fier), iar pentru vasele glazurate predominantă este culoarea verde, ce rezultă din folosirea alamei măcinată, dar și culoarea neagră, obținută din piatră neagră.

Decorurile sunt dintre cele mai simple și constau în linii drepte și șerpuite. Vasele glazurate sunt stropite cu pensula, rezultatul final fiind un decor simplu sau complicat, de obicei asimetric.

Formele și dimensiunile vaselor sunt mai puțin variate decât în trecut (de la căni mici de băut apă, străchini, tănieri, oale de dimensiuni de 0,5 l până la 10-15 l, folosite fie pentru păstrat alimentele pe timp de iarnă – borcane de murături, fie pentru gătit, fie pentru transportul alimentelor la țarină – cârcege de apă, strecurători etc.), astăzi cele mai căutate și deci cele mai des realizate fiind oalele de sarmale, ghivecele de flori și ulcioarele [7, p. 27].

Piața de desfacere: în trecut se mergea cu căruța plină de oale (drumul durând uneori și patru zile) în toate regiunile din jur, ajungându-se la târgurile de la Făget, Dobra, Ilia, Zam, Săvârșin și Lugoj, unde erau valorificate pe bani. Toamna se mergea pe la sate, unde în general se practica trocul, olarii primind în schimbul vaselor grânele care le lipseau. Cantitatea era măsurată cu vasul ce urma să fie achiziționat; oamenii se pregăteau pentru acest schimb din timp, cunoscând aproximativ perioada în care olarii soseau cu carele și vasele lor, domnul Velcu amintindu-și că, în general, olarii aveau fiecare stelele lor, în care își valorificau produsele, fără a-și face concurență, clienții erau foarte fideli, iar la Tomești și Ramna, fiind foarte aproape, cărau oalele cu spatele.

Ștefan MĂSTĂCĂNEAN. Informațiile prezente au fost culese de la soția olarului care a lucrat împreună cu el până la moartea acestuia. Urmașii săi i-au păstrat intact atelierul, precum și toate uneltele, roata, cuptorul, malaxorul de lut și râșnița de smalt. Din păcate, le-a rămas foarte puțină ceramică, singurele vase pe care le-am mai găsit în atelier fiind un tănier, o oală de sarmale, un ulcior și câteva oale de joimari [9, p. 55].

Născut în 1928, s-a stins din viață în anul 2009, la vârsta de 81 de ani. Tatăl său, Ștefan Popovici, și bunicul erau ambii olari [9, p. 52]. A învățat meșteșugul de la ei și a început să lucreze la vârsta de 15 ani, inițial a executat vase mici și încet-încet a deprins meșteșugul în totalitate, depășindu-i apoi pe îndrumătorii săi. A lucrat până în ultimul an de viață, cea din urmă lucrare fiind pentru târgul *Vatra Olarului*, care se desfășoară în fiecare an la Jupânești [9, pp. 52-53]. Din păcate, nu a reușit să-și transmită meșteșugul niciunui urmaș, fiul, îmbrăcând haina preoțească, nu s-a arătat interesat să cunoască tainele meșteșugului, la fel și nepotul, care-și va urma tatăl și care astăzi cântă în strană la biserica din localitate. Soția, Talida Măstăcănean, în vârstă de 82 de ani la data la care s-a efectuat cercetarea, își amintea cu drag că a participat alături de olar la extragerea lutului, pregătirea lui pentru prelucrare (înmuierea în *lutoane*, trecerea prin mașină, frământarea și tăierea *brușului* – bulgărele de lut, de asemenea, la smălțuire și decorare) [9, p. 53]. Numărul de vase care treceau prin procesul de glazurare a fost mult mai mic decât numărul celor neglazurate, deoarece într-o primă etapă temperatura ajunge la doar 700 °C, arderea fiind treptată. Glazura (*smălțul*) a fost obținută de la Lugoj.

Culorile folosite pentru decorare sunt în general brunul-roșcat (obținut din filoane de lut ce conțin o cantitate mare de oxid de fier), iar pentru vasele smălțuite predominantă este culoare verde (rezultată din folosirea alamei), precum și culoarea neagră (obținută din piatră neagră). Culorile se obțineau prin măcinarea materiei respective.

Decorurile erau dintre cele mai simple, constând în linii drepte sau șerpuite. Vasele smălțuite se stropeau pur și simplu cu pensula, dând naștere unui decor fie foarte simplu, fie foarte încărcat și neuniform.

Formele și dimensiunile vaselor sunt mai puțin variate decât în trecut, cele mai căutate erau: oalele de sarmale, picătorile, cratițele pentru friptură, cănițele pentru pomeni, oalele de joimari, cârcegele și ghivecele de flori [9, p. 54].

Piața de desfacere: în trecut mergea cu căruța plină de oale în toate regiunile din jur, la târgurile de la Făget, Dobra, Ilia, Zam, Săvârșin și Lugoj, unde erau valorificate pe bani. Toamna mergea prin sate, ajun-

gând până în zona Aradului, la Bătrâna și Belinț, unde se practica trocul. În ultimii ani a mers doar la Lugoj, lucrând la comandă pentru doi comercianți evrei, astfel, în fiecare săptămână ducând un cuptor de oale, Talida Măstăcănean subliniind că „cei doi jidani de la Lugoj le-a adus prosperitate” [9, pp. 54-55].

Marin BARBOS

Născut în anul 1969, este descendent din alte două generații de olari: Liviu Marconi, bunicul său, Ștefan și Alexandru Marconi. A învățat olăritul la vârsta de 7-8 ani de la bunicul său, Liviu Marconi. După ce a lucrat la fabrica de sticlă de la Tomești, a fost solicitat de Centrul Județean pentru Cultură și Artă Timiș să lucreze ceramică. În calitate de angajat al acestei instituții, a organizat ateliere de olărit, călătorind între Timișoara, Coșevița, Tomești, Făget, Jupânești [9, p. 55].

La Jupânești s-a mutat din atelierul de acasă la școala din sat, unde a fost amenajat (în trei clase ale școlii, copii fiind tot mai puțini) și un muzeu al olăritului din Jupânești, numit *Muzeul Olarului*, realizat cu sprijinul Consiliului Județean Timiș și al Centrului de Cultură și Artă al Județului Timiș. Muzeul a fost inaugurat în iunie 2011 și expune unelte, ceramică și o colecție de fotografii vechi ale olarilor de la începutul și mijlocul secolului, precum și ale celor contemporani. Cursanții care participau la ateliere, fiind de vârste diferite, de la adulți la copii, subliniază faptul că elevii nu aveau o prezență constantă, dar că există printre cei maturi doritori care își propun chiar deschiderea unui atelier și practicarea meșteșugului după obținerea diplomei [9, p. 54].

Acest olar nu a lucrat niciodată cu glazură, și nici bunicul său, deoarece la târguri oamenii se plâneau olarilor din Criș de culoarea ciudată pe care o conferă alimentelor vasele glazurate. Fenomenul respectiv se întâmplă deoarece oxidul de fier și monoxidul de plumb devin toxice în contact cu focul, ceramica glazurată prezentând pericol pentru sănătate.

Culorile. Din argilă se extrag și culorile: galbenul devine în procesul de ardere roșiatic, dacă temperatura este mai scăzută, sau maro-brun, dacă temperatura este foarte ridicată. Mai mult, nuanța este diferită în funcție de distanța de la sursa de căldură: departe de sursa de căldură culoarea rămâne mai deschisă, mai aproape de sursa de căldură, devine mai închisă.

Decorurile sunt cele specifice Jupâneștiului, cu liniile șerpuite, olarul încercând să păstreze autenticitatea. Pentru decorare folosește doar roșu-marونی.

Formele și dimensiunile: oale de sarmale, picătoare pentru friptură, ghivece de flori, cănițe pentru apă, ulcioare, farfurii și căni.

O categorie aparte, inovație nu întotdeauna reușită, pe care olarul o executa, este cea a vaselor decorative și nu numai. Am avut ocazia să vedem tablouri, cruci, bijuterii de genul mărgelilor, pandantivelor și chiar cercei, bineînțeles, acestea fiind modelate cu mâna, folosind și culori acrilice, precum și un strat de lac pentru a le conferi protecție și deci o durabilitate mai mare. La acestea se adaugă medalii din lut inscripționate, pentru care meșterul și-a confecționat o matriță din ghips, urmând ca ele să fie uscate la soare și apoi acoperite cu culori acrilice și un strat de lac.

Piața de desfacere: a participat la târguri (Sibiu, Horezu, Făget) la cererea Centrului de Cultură și Artă al Județului Timiș [9, p. 57].

Meșterul Marin Barbos nu mai lucrează astăzi ceramică, fiindu-i tot mai greu să se întrețină din acest meșteșug. În ultimii ani este plecat la muncă în străinătate.

Alin Cosmin ANDRAȘ

Deși târziu, după vârsta de 30 de ani, meșterul Alin Cosmin Andraș a deprins arta olăritului de la unchiul său Eugen Barbos, la rândul său, meșter olar, dar cunoscut mai degrabă pentru sculpturile sale în lemn (Figurile 9-13). El duce mai departe acest meșteșug, rămânând astăzi singurul olar care mai creează ceramică de Jupânești, fiind prezent la târguri, festivaluri, ateliere de creație și demonstrative, precum și la emisiuni televizate care promovează obiceiurile, tradițiile și meșteșugurile tradiționale.

Formele, dimensiunile, cromatica și decorurile se înscriu în matricea specifică ceramicii de Jupânești. În ceea ce privește piața de desfacere, în condițiile actuale se poate vorbi doar de târgurile din țară sau din regiune, la care se adaugă poate o comandă mai însemnată făcută de un muzeu ori de câțiva particulari ocazionali [10, p. 1].

Figura 9. Alin Cosmin ANDRAȘ, ultimul olar din Jupânești (arhiva personală A.C. Andraș).

Centrul de olari de la Jupânești, ca ultimă vatră rămasă activă în Banat, demonstrează vechimea și continuitatea meșteșugului respectiv în această regiune a țării noastre, continuitate care, așa cum am văzut, deși înscrisă pe alte coordonate, firește până la urmă, având în vedere prefacerile economice și evoluția tehnologică de-a lungul timpului (vasul ceramic având acum mai mult o finalitate de obiect decorativ și mai puțin utilitar și în aceste limite, așa cum s-a putut observa, obiect pentru comerțul turistic și comandă socială în cadrul manifestărilor etnografice, de tip târguri, ateliere demonstrative și creative, sau evenimente televizate organizate în cea mai mare parte de instituțiile specializate), duce totuși mai departe acest meșteșug, asigurându-i continuitate cel puțin în prezentul trăit. Se ridică însă un semnal de alarmă: pe de o parte, existând pericolul renunțării la practicarea meșteșugului din cauza veniturilor financiare mici, meșterii sunt nevoiți în aceste

Figura 10. Ceramică de Jupânești, meșter Alin Cosmin ANDRAȘ (arhiva personală A.C. Andraș).

Figurile 11-12. Cuptorul lui Alin Cosmin ANDRAȘ, tradițional pentru olarii din Jupânești.

condiții să-și suplimenteze veniturile practicând și alte meserii, iar pe de altă parte, încercarea de adaptare la noul profil al pieței, al cererii și ofertei, se soldează cu inovații de cele mai multe ori nefericite care alterează astfel fondul milenar al meșteșugului.

Referitor la evoluția în timp a olăritului, putem identifica o perioadă de apogeu care acoperă cea mai mare parte a sec. al XX-lea, pentru ca în a treia jumătate a acestui secol să se înregistreze o decădere constantă, până în prezent, când meșteșugul olăritului este amenințat cu dispariția în regiunea de care ne ocupăm.

În prezent, meșterul Alin Cosmin Andraș duce mai departe acest meșteșug, rămânând singurul olar care mai creează ceramică de Jupânești, fiind nelipsit de la târguri, festivaluri, ateliere de creație și demonstrative și – mai nou – de la emisiunile televizate care promovează cultura populară în toate aspecte sale. Formele, dimensiunile, cromatica și decorurile realizate de acest meșter se înscriu în matricea specifică ceramicii de Jupânești, între care primează eleganța formelor, finețea pastei de nuanță roșiatică și distincția decorului geometric, înscris numai cu roșu.

Figura 13. Oale tradiționale de Jupânești, meșter Alin Cosmin ANDRAȘ (arhiva personală A.C. Andraș).

În concluzie, centrul de olari de la Jupânești, ultima vatră rămasă activă în Banat, perpetuează tradiția ceramicii bănățene și a acestui meșteșug străvechi, prin ultimul său meșter olar. Rămâne însă de văzut dacă va trece proba timpului și cât va rezista în această parte a țării, atâta vreme cât lipsește un sprijin concret și sustenabil în vederea conservării și dăinuirii acestui meșteșug din partea instituțiilor abilitate. Proba timpului va trebui să o treacă și provocarea protejării autenticității străvechiului meșteșug, într-o lume în continuă transformare, acesta rămânând astfel un subiect de dezbatere important.

BIBLIOGRAFIE

1. Dalea, I. O istorie a artei ceramice. București: Meridiane, 1987. 64 p.
2. Institutul de Istorie a Artei. Arta Populară Românească. București: Editura Acad. R.S.R., 1969. 669 p.
3. Gaga, L. Contribuții la studiul olăritului în Banat. Manuscris (Arhiva Documentară a Muzeului Satului Bănățean Timișoara), p. 15.
4. Feneșan, C. Informații privind mineritul și metalurgia de la Sasca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În: Banatica, IV, 1977, 245-257.
5. Blaj, V. Ceramica populară bănățeană. Repertoriul meșterilor și al centrelor rurale. Timișoara: Waldpress, 2004. 170 p.
6. Blaj, V. Olăritul, vechi meșteșug în zona Făget. În: Analele Banatului, seria Etnografie - Artă, nr. II, Timișoara, 1984, 111-122.
7. Hadiji, Vasinca M. Ultimii olari (II). În: Memoria Satului Românesc, VI. Timișoara: Solness, 2008, 25-28.
8. Hadiji, M. Studiu etnografic de teren, perioada 17-19 mai 2011, raport de cercetare, p. 2.
9. Hadiji, Vasinca M. Ultimii olari (III). În: Memoria Satului Românesc, IX. Timișoara: Nagard, 2011, 51-62.
10. Chestionar, Andraș Alin Cosmin, Jupânești (jud. Timiș), meșter olar (lansat în martie 2024 de către prof. dr. Hadiji Maria).

RESPONDENȚI/CREATORI

1. Velcu Trandafir, Jupânești (jud. Timiș), meșter olar, 78 de ani; interviu realizat de către prof. dr. Maria Hadiji – cercetare etnografică de teren, perioada 26-31 mai 2007.
2. Talida Măstăcănean, Jupânești (jud. Timiș), soția meșterului Ștefan Măstăcănean și ajutor de olar, 82 de ani; interviu realizat de către prof. dr. Maria Hadiji – cercetare etnografică de teren, perioada 17-19 mai 2011.
3. Barbos Marin, Jupânești (jud. Timiș), meșter olar, 42 de ani; interviu realizat de către prof. dr. Maria Hadiji – cercetare etnografică de teren, perioada 17-19 mai 2011.
4. Andraș Alin Cosmin, Jupânești (jud. Timiș), meșter olar, răspuns chestionar lansat în martie 2024 de către prof. dr. Hadiji Maria.